

Dr. KOVÁCS SÁNDOR

*A metafizika aranylapjain tallózva
bepillantás a spiritualizmus világába:
Az értelem ébredése*

„A világban az a legérthetelenebb, hogy érthető.”

(Albert Einstein szavainak parafrázisa)

„Amit nem értesz, nem is a tied.”

(Johann Wolfgang von Goethe szentenciája)

Az Amerikai Egyesült Államok „Alapító Atyáinak” egyike *Thomas Paine* filozófus a 18. században írott pamfletjében nyilvánosan meghirdette a világba rövidesen beköszöntő „Értelem Korszakát” (*The Age of Reason*), melynek teljesülése az azóta eltelt évszázadok jelentős társadalmi fejlődése és impozáns tudományos előrehaladása ellenére még várat magára.

Mindezért érdemes röviden áttekintenünk, hogyan is született meg az értelemről való filozófiai gondolkodás, azaz hogyan ment végbe és ki(k)hez köthető az emberi értelem ébredése az európai kultúrában.

Ismeretes, hogy az emberi értelem ébredése (*anegersis tû nou*) a (proto)filozófiának köszönhetően ment végbe a korai történelmi időkben, szerte a világon. Hasonlóképpen esett ez meg a virágzása kezdetéhez érkezett ókori Athénben is.

A ránk hagyományozódott ógörög írásművek tanúsága szerint *Anaxagoras Clazomenus* – aki cca. 30 évet töltött el barátja és tanítványa, *Pericles* környezetében – honosította meg a filozófiát az épp aranykorát (*pentecontaetia*) élő Athénben. Ő volt az a kiváló ókori görög gondolkodó, akivel a természettudomány és a bölcsészet Atticába költözött. Kezdetben persze nem sokra becsülték az újszerű gondolatokat tartalmazó írásait – melyet

csupán egyes művelt arisztokraták fogadtak elimerőleg –, ugyanis a kereskedők csupán 1 drachmáért árusították az athéni piacon. Pedig nemcsak bölcsész, hanem jelentős természet-tudós is volt: maga a „legfizikusabb filozófus” (*philosophus ho physicôtatos*). Tudniillik az ő nevéhez fűződött a nap- és holdfogyatkozások valódi okának (újra)felfedezése, és ő volt az, aki a Napot már nem istennek, hanem tüzesen izzó kötömbnek nevezte, mely szabadon kering az égen. Ő a világot már nem a mitikus elképzelések szerint, hanem kizárólag a józan észből (*sôphrosynê*) kiindulva magyarázta. A bölcséleti tanításában pedig immár világosan megkülönböztette egymástól a jelenség (*phaenomenon*), valamint a lényeg (*nûmenon*) fogalmait.

Anaxagoras a maga korában nagy műveltségű tudós volt: ifjúkori tanítója *Diogenes Apolloniatos*, a Creta Apollonia nevű városból származó neves bölcsész volt, aki *Pericles* idejében Athénben is megfordult; tanítványai pedig – a fent említett *Pericles* személyén kívül – mind Athén neves polgáraivá váltak, köztük említhető a drámaíró *Euripides* és a bölcs *Archelaus*, aki utóbb a görög felvilágosultság legnagyobb hőse, *Socrates* mestere lett. *Anaxagoras* ugyanis, aki 20 éves korában költözött a kis-ázsiai Klazoménaiból Athénbe, később magas színvonalú filozófiai iskolát alapított ott, több tehetséges tanítványtól övezve. *Hegel* képletes megfogalmazása szerint e városban „*Anaxagoras* úgy jelent meg, mint józan az ittasok között...” Merthogy a Kis-Ázsiában szerzett tudásával és világszemléletével messze kimagaslott az athéni szürke átlagpolgárok köréből. Ugyanis a szubir-

szubar kultúra – sémi (akkád-babilóni) formában való továbbélésének – messzeható és szer-teágázó hatására Göröghon periferikus terüle-teinek (Kis-Ázsia, Dél-Itália, Trákia, Lüdía *etc.*) szellemi kultúrája ugyancsak megelőzte, illetve meghaladta a centrumrégió műveltsé-gét. Athénben akkortájt még szinte mindent rendre az olümposzi istenek akaratával (*búléma tón theôn*) vagy a sors szeszélyével (*anancaea tyché*) magyaráztak, *Anaxagoras* viszont már az átlagost messze meghaladó tu-dással rendelkező, racionalista filozófus volt: ő nemcsak a bölcsek tanaiban, hanem a világ-egyetemben is az értelmet (*nûs / noos*) kutatta. Ő úgy gondolta, hogy a világ értelmes rend szerint épül fel és értelemszerű okok hatnak közre benne. Vagyis az értelem mindennek a célszerű elrendezője és öntörvényű mozgásá-nak indítóoka. Voltaképpen önmagától mozgó, végtelen, anyagtalan, logikai-dinami-kai elv. Ekképp a „*nûs*” – mely meglátása sze-rint a káoszról kozmoszt hoz létre – számára elsősorban az elvont-imaginárius, semmint a konkrét-reális létszféra tartozéka. Ugyanakkor e „*nûs*”-ban való részesedéstől függ bármi vagy bárki tökéletessége. Felfogása szerint ugyanis a világ absztrakt lényege, elvont ren-dezőelve éppenhogy az értelem, melynek fo-galmát ugyanakkor közelebbről és részlete-sebben nem fejtette ki s pontosan nem is defi-niálta. Jórészt ennek volt köszönhető, hogy később egyes gondokodók a világfejlődést magára hagyó első Mozgatót és / vagy a világ-fölötti mindenható Rendezőt látták benne: má-sok a Szellem teremtőerejét; megint mások a gondolkodó Ész kultuszának kezdetét avagy a transzcendens Értelem fényét; végül voltak olyanok is, akik az önmagáért-való Abszolú-tum csíráját vélték felismerni benne. A filozó-fia az idő tájt fejletlen nyelvezete, fogalmai-nak behatárolatlansága és többértelműsége eredményezte elsősorban azt, hogy az anaxa-goraszi nyelvhasználatban közelebbről meg nem határozott, elvont-általános jellegű, logi-kus értelem (*nûs / noos*) – mely szerinte a vi-lágmindenség egészében fellelhető –, egyfelől

az „*echte*” filozófiai spiritualizmus „kútfor-rása”, másfelől pedig a „*cath'exochen*” filo-zófiai racionalizmus „őskezdeté” egyaránt le-hetett.

A poliszemantikus „*nûs*” fogalma ugyanis az értelem, ész, gondolat, belátás, vélemény, terv jelentéseket egyaránt magában hordozta. Márpedig a logikusság, az értelem (*ratio*) számtalan létező immanens tulajdonsága le-het, ésszel vagy észbeli képességgel (*mens*) viszont csak magasabb fejlődési szintet elért lény rendelkezhet. Az előbbi felfogás filozó-fián belüli továbbfejlesztése mind nyilvánva-lóbban és ténylegesebben vezetett a későbbi-ekben a racionalizmushoz, míg az utóbbi köz-vetlenül a spiritualizmushoz. *Anaxagoras* ért-elem-tana (*noologia*) lett végül is a kiindulási alapja a meggyőződésen (*epistémé*) alapuló, s az objektív valóság mind mélyebb megisme-résére vállalkozó, ugyanakkor állításait bizo-nyítani kívánó tudománynak (*epistemologia*), valamint a különféle vélekedésekre (*doxa*) építő, több évezredes vallási felfogást tükröző hittudománynak (*theologia*).

A világ szellemi (*spiritualis*) (?), értelmi (*rationalis*) (?) avagy logikai (*logicalis*) (?) őselvét hirdető, valamint a világ felépülésének és fejlődésének logikusságot, illetve értelmet tulajdonító *Anaxagoras* – az athéni virágzás és alkony sokat tapasztalt megelője – végül para-dox módon saját újszerű tanainak a „megszen-vedője” lett: ugyanis az athéni „nép” (valójá-ban javarészt csupán köznapi tudattal rendel-kező, politikailag inkompetens tömeg) – ön-megsemmisítő hajlamú parttalan „látszatural-mát” (*theocratia*) átlagemberi minőséggel gyakorló, s ekképpen minden magasabbrendű tudástól (így *Anaxagoras* felfogásától is) meg-lehetősen idegenkedő – elvakult tagjai „isten-telenség” (*asebia*) vádjával pert indítottak el-lene, melynek halálos ítéletet eredményező ki-menetelének – *Pericles* őt barátilag megmentő befolyása következtében – „csupán” számki-vetés lett az eredménye.